

ДЕФОРМАЦІЇ ОБРАЗУ СВІТУ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті описано структурні деформації образу світу сучасних старшокласників, як-от порушення когнітивних знань про світ, емоційних переживань, сприйняття реального та ідеального світу. Деформації образу світу є психологічною основою формування відхилень поведінки і соціалізації сучасних школярів.

Ключові слова: образ світу, соціалізація, поведінка, деформація.

Постановка проблеми. Практична психологія спрямовує свої зусилля на розкриття механізмів та закономірностей соціалізації молоді, встановлення критеріїв ефективності цього процесу. Тлумачення соціалізації молоді з позиції психології означає аналіз трансформацій у структурі особистості, різні грані якої взаємопов'язані та, відповідно, впливають на поведінку.

У дослідженні основну увагу було спрямовано на встановлення деформацій образу світу, що визначають неефективну соціалізацію молоді – залежну поведінку, дисгармонії особистісного розвитку, шкідливі звички тощо. Розкриття механізмів впливу образу світу на поведінку було однією з важливих проблем психології, і на сьогодні залишається актуальним. Дослідження розвитку свідомості у взаємозв'язку з поведінкою, започатковане ще на початку ХХ століття, вже на той час визнавалося важливим. Лев Виготський стосовно цього писав: «Ігноруючи проблему свідомості, психологія сама закриває собі шлях дослідження скільки-небудь складних проблем поведінки людини... Вивчення реакцій, видимих простим оком, абсолютно безсиле та неспроможне навіть перед простими проблемами поведінки людини» [5, с. 18–19].

У статті здійснено якісний типологічний аналіз деформації образу світу порівняно з образом «Я», що значною мірою позначається на соціалізації молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихідними положеннями проведеного дослідження стали, по-перше, погляди С. Рубінштейна щодо пояснення механізмів рефлексії зовнішньої реальності та власного внутрішнього світу: «Виникнення свідомості пов'язано з виділенням із життя і безпосереднього переживання рефлексії на навколишній світ і на самого себе» [7, с. 233]. Такий науковий погляд вважаємо важливим і таким, що не втратив своєї актуальності й нині, оскільки він

підкреслює взаємозв'язок між зовнішнім – «образом світу» та внутрішнім – образом «Я».

Психологічна деформація світогляду – це невідповідність, дисгармонія, порушення або втрата рівноваги між образом світу реальним та ідеальним, когнітивним дисонансом образу «Я». Леон Фестінгер вказував: «Існування дисонансу породжує прагнення до того, щоб його зменшити, а якщо це можливо, то й повністю усунути дисонанс. Інтенсивність цього прагнення залежить від ступеня дисонансу...» [8, с. 36]. З огляду на зазначене вважаємо, що соціалізація – це розвиток у напрямку зменшення дисгармонії образу світу та образу «Я».

Самоорганізація є властивістю існування будь-якої системи, зокрема системи свідомості. Будь-які відкриті моделі (біологічні, фізико-хімічні, психологічні тощо) прагнуть до максимальної впорядкованості своїх елементів, інакше кажучи, прагнуть ентропії. Внутрішня неузгодженість може підсилюватися взаємодією із більш потужними системами, зокрема зовнішнім середовищем, стимулюючи нові форми впорядкування елементів конструкції. Відомий дослідник ентропії відкритих систем, лауреат Нобелівської премії з хімії І. Пригожин наголошував: «Лише в нерівноваженій системі можуть бути унікальні події та флуктуації, що сприяють цим подіям, а також може відбуватися розширення масштабів системи, підвищення її чутливості до зовнішнього світу й, нарешті, може виникнути історична перспектива, тобто ймовірність інших, можливо досконаліших форм організації» [6, с. 50].

У статті здійснено саме якісний аналіз образів світу учнів, оскільки, на відміну від кількісного, цей підхід, по-перше, відрізняється індивідуальністю тлумачення отриманого матеріалу, по-друге, його вдало використовували інші науковці. Найвідомішою в сучасній психології свідомості є парадигма життєвих світів, розроблена Ф. Василюком [4].

Автор реалізує феноменологічний аналіз, описуючи «внутрішній простий і водночас зовнішній легкий світ», властивий людям інфантильним, зорієнтованим лише на свої потреби; «внутрішньо простий та зовнішньо складний» світ у тих, хто діє за принципом реальності, долає перешкоди для задоволення потреб; «внутрішньо складний та зовнішньо легкий світ» із пануванням власних цінностей; «внутрішньо та зовнішньо складний світ» творчих вольових особистостей, що усвідомлюють глибину життя.

У статті публікуємо результати якісних наукових розвідок образу світу, продовжуючи феноменологічний підхід Ф. Василюка в його психологічній парадигмі свідомості.

Мета статті полягає у виявленні деформацій образу світу юнаків і дівчат, учнів старших класів, та особливості їхньої поведінки, соціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Образ світу – це результат психічного відображення зовнішньої об'єктивної реальності, що фіксується на рівні свідомості у формі динамічних суб'єктивних когнітивних схем, уявлень, афективних переживань, а також є важливою детермінантою поведінки [3, с. 28]. Поняття деформації (від лат. *deformatio* – «викривлення, спотворення») є радше фізичним, що означає зміну взаємного положення частин тіла, пов'язану з їх переміщенням одна відносно іншої. З позиції психології деформації образу світу охоплюють викривлення, порушення гармонійності, цілісності, рівномірності уявлень та переживань світу у свідомості конкретного індивіда.

Методологічною основою проведеного дослідження є якісний феноменологічний аналіз світів молоді, що включає базові психологічні принципи. «Психологія спирається на низку важливих методологічних принципів: рефлексорна теорія, теорія відображення, принцип соціальної детермінації психіки, принцип єдності свідомості і діяльності, принцип особистості» [1, с. 53].

Ми провели тестування учнів 10–11-х класів ЗОШ № 9, 19 м. Чернігів. Образ світу старшокласників вивчали з використанням авторської проєктивної методики «Намалюй свій реальний (ідеальний) світ». Психологічні деформації образу світу класифікували за такими критеріями:

– когнітивна складність відображення реального та ідеального світу (визначали за кількістю деталей, частин малюнка, схематичних та символічних зображень);

– афективне ставлення до реального та ідеального (майбутнього) світу (панівний колір малюнків учнів). Позитивне і негативне світосприймання фіксувалося, відповідно, у разі переваги

хроматичних або ахроматичних кольорів. Емоційно нейтральне переживання світу виділялося у разі певної однотонності зображення, зокрема малювання лише простим олівцем (аналіз кольору по аналогії з тестом Люшера [2, с. 165–166]);

– порівняння образів реального та ідеального світів (звертали увагу на кількісні відмінності елементів малюнків та розбіжності їхнього кольорового оформлення).

Отримані результати було представлено групі незалежних експертів: класним керівникам, учителям-предметникам. Передусім була важливою інформація наших експертів щодо відповідності між відтворенням образу світу на малюнках та рівнем навчальної успішності, поведінкою старшокласників поза школою, проявом особистісних дисгармоній, акцентуацій характеру. Основними методами роботи з незалежними експертами були професійна бесіда, робоче інтерв'ю.

У результаті проведеного якісного аналізу отриманих даних старшокласників було поділено на три умовні групи.

Група «А» (переважно юнаки, 33,4 % вибірки) – старшокласники, яким властиві простий (перехідний) рівні когнітивної складності образу світу за нейтрального (негативного) емоційного фону світосприймання. Результати виконання методики «Намалюй свій реальний світ» вказують на типовість сюжетів малюнків: символічне зображення власного образу «Я», елементів природи, ландшафту, простих геометричних фігур, поряд із зображеннями грошових купюр, алкогольної та тютюнової символіки – пляшок, сигаретних пачок тощо.

Простий та перехідний рівні когнітивної складності образу світу визначалися за незначною кількістю сюжетних елементів (від 1 до 9), відсутністю цілісності змісту малюнків або їхньою загальною беззмістовністю. Встановлені особливості когнітивних уявлень про світ підтверджуються низькою середньою академічною успішністю учнів (на рівні 3–6 балів), їхнім вузьким кругозором. Останній виявлявся в процесі бесіди на теми обізнаності з видами професій, їхньою престижністю, усвідомленням власних здібностей, при цьому відповіді учнів були поверховими, обмеженими. Згідно з нашими спостереженнями, старшокласники групи «А» були набагато більше обізнані щодо впливу наркотичних, алкогольних речовин на організм та формування тютюнової залежності.

Малюнки учнів виконані в темних тонах, переважно простим олівцем. У незначній кількості зображень використано червоний колір, що символізує активність, агресію, енергійність. Отже, елементи малюнків учнів у більшості випадків

мають червоно-чорні відтінки, що вказує на перевагу негативного (нейтрального) фону образу світу. Дані аналізу кольорів корелюють із переживаннями тривоги, страху, депресії, що підтверджується конфліктною поведінкою. На окремих малюнках образу реального світу школярі зображували ніч, місяць, зорі на загальному темному фоні, що ми трактували як виражену депресію, пов'язану з суперечностями формування особистісної ідентичності.

Класні керівники щодо поведінки школярів групи «А» на уроках вказують на виражену у них астенічну симптоматику, низький рівень довільності пізнавальних процесів, швидку втомлюваність, негативні емоції, непередбачуваність реакцій. Вчителі свідчать, що академічна успішність таких учнів низька, часто вона зумовлена нерозвинутими вольовими якостями, порушеннями шкільної дисципліни за наявності загальних навчальних здібностей.

Результати виконання методики «Намалюй свій ідеальний світ» старшокласниками, переважно дівчатами визначеної групи «А», в окремих випадках відрізнялися за сюжетом, вибором кольорів. Це полягало у використанні широкого спектра барв, збільшенні кількості сюжетних елементів зображень, що вказує на проєкцію позитивного образу ідеального світу. Наявну тенденцію ми розглядаємо як конструктивну при визначенні стратегії життєвої перспективи учнів, вона свідчить про їхнє невдоволення теперішнім станом речей, бажання змін на краще у майбутньому. Проте в більшості випадків малювання образів реального та ідеального світів юнаків характеризується незначною кількістю елементів на загальному негативному (нейтральному) емоційному фоні.

Психологічна корекція структурної деформації образу світу старшокласників групи «А» буде ефективною за умов розширення меж уявлень про світ, формування у них позитивного світосприймання. Змістове збагачення образу світу спрямоване на формування особистісного та професійного самовизначення старшокласників, позбавлення шкідливих звичок, залежної поведінки.

Група «В» (в однаковій пропорції юнаки та дівчата, 44,5 % вибірки) – старшокласники, яким властиві складний (перехідний) рівні когнітивної складності образу світу за нейтрального (негативного) емоційного фону світовідчуття. Результати виконання методики «Намалюй свій реальний (ідеальний) світ» вказують на типовість сюжетних елементів малюнків учнів, які зобразили власну персону, ландшафт, природу, в окремих випадках фантастичних персонажів. Малюнки юнаків відрізняються переважанням зображень техніки, автомобілів, спортивної символіки, здебільшого

футбольної. На малюнках дівчат більше зображень людей, своїх подруг, знайомих, друзів, із символікою дружби, кохання. Складний (перехідний) рівні когнітивної складності світогляду учнів визначали за кількістю елементів малюнків (від 5 до 10), наявністю більш-менш цілісного сюжету, його змістовності. Встановлена емпірично когнітивна складність відображення навколишньої реальності підтверджується середньою академічною успішністю учнів (6–8 балів), а також бесідами зі школярами, в яких вони виявили ерудицію з питань економіки, політики тощо, планів особистісного та професійного самовизначення.

Персонажі малюнків учнів розфарбовані різними барвами поряд із використанням простого олівця, чорного, сірого кольорів. На малюнках юнаків домінували червоний та зелений кольори, вибір яких свідчить про енергійність, пристрасть, агресію, водночас емоційно-вольову незрілість, надію. Зображення образів світу дівчат відрізняються перевагою синього кольору, що підкреслює переживання тривожності, смутку, розвитку чутливості. У малюнках юнаків та дівчат однаковою мірою присутній жовтий колір, що свідчить про їхню оригінальність, творчість, схильність до фантазування, насиченість життя. Важливо зазначити про наявність більш-менш сформованого позитивного сюжету малюнків учнів, що символізує у дівчат дружбу, пристрасть, кохання; у юнаків – спорт, техніку, змагання, мрії про успіх.

Спілкування із вчителями-предметниками, класним керівником вказує на прояв у юнаків та дівчат визначеної групи «В» амбівалентних емоцій, поведінкових реакцій на типові ситуації навчального процесу. Зміни настрою, непослідовність поведінки пов'язані з кризою ідентичності, а також низьким рівнем емоційно-вольового самоконтролю в конфліктних обставинах.

Помічено незначні відмінності в зображеннях учнями образів ідеального світу, як-от більша кількість елементів персонажів, використання різних барв. Сюжети малюнків присвячені відображенню образів бажаного місця проживання, мальовничих краєвидів тощо. Більшість юнаків уявляють ідеальний світ у формі власних кар'єрних (спортивних) досягнень, тоді як дівчата малюють символи кохання, сім'ї.

Психологічна корекція деформації структури образу світу старшокласників групи «В» має містити методики оптимізації вольових якостей, подолання шкідливих звичок, емоційної нестабільності реакцій. Ці завдання розв'язуються шляхом збагачення уявлень про світ, що передбачає ускладнення когнітивного компонента світогляду поряд із стимуляцією особистісної рефлексії.

Група «С» (в однаковій пропорції юнаки та дівчата, 22,1 % вибірки) – старшокласники, яким властиві складний, перехідний, простий рівні когнітивної складності образу світу за панівного емоційно-позитивного фону світовідчуття. Аналіз результатів виконання методики «Намалюй свій реальний (ідеальний) світ» вказує на подібність сюжетів малюнків учнів із групи «В». Юнаки зображують власний образ «Я», елементи пейзажу, спортивну символіку, автомобілі, комп'ютерну техніку. Дівчата віддають перевагу природі, власній персоні, подругам. Складний (перехідний, простий) рівні когнітивної складності образу світу визначали на основі підрахунку кількості змістових самостійних елементів малюнка (від 3 до 10 і більше). Важливо зауважити, що учням цієї групи властиві середні та високі показники загальної академічної успішності (від 6, 7 до 11 балів), навіть тим, у яких малюнок має простий сюжет, незначну кількість елементів. Бесіди, проведені зі школярами групи «С», вказують на достатньо широкий кругозір, високий рівень ерудиції. Зокрема, учні виявили інтерес та обізнаність у питаннях вибору професії, подальшого особистісного самовизначення.

На позитивне світовідчуття учнів вказує виконання малюнків у барвистих тонах, наявність більш-менш змістовного та цілісного сюжету. У кольоровій гамі переважають зелений, синій, червоний, що символізують юність, надію, особистісну незрілість, чутливість, життєрадісність, енергійність. Також спільним для малюнків учнів групи «С» є вибір оптимістичного сюжету, наприклад, спортивних змагань, мальовничих краєвидів, які свідчать про емоційно-позитивне переживання світу.

Спілкування із вчителями окремих предметів, класним керівником підтверджує отримані в процесі психологічної діагностики результати, зокрема щодо високого рівня загальних здібностей учнів, їхньої широкої ерудиції. Юнаки та дівчата групи «С» відрізняються самостійністю в ухваленні рішень, емоційною врівноваженістю, цілеспрямованістю, вольовим самоконтролем. Розвитку визначених якостей сприяє відповідне конструктивне виховання в сім'ї, задоволення соціокультурних потреб, зацікавленість батьків успіхами дітей у навчанні, підтримкою їхніх інтересів. Більшість респондентів зробили вибір майбутньої професії, основну увагу зосереджують на тих

шкільних предметах, які необхідні для подальшого навчання, додатково відвідують гуртки за інтересами, спортивні секції.

Образ ідеального світу майже не відрізняється за рівнем когнітивної складності, а також вибором кольорів від образу реального світу. Сюжет проєкції ідеального світу юнаків та дівчат лише підтверджує їхній високий рівень домагань у професійному та особистісному самовизначенні. Типовим є зображення краєвидів, відпочинку в колі друзів, автомобілів тощо.

Психологічна корекція деформації образу світу школярів групи «С» має бути спрямована радше на ситуативну допомогу вирішення конфліктних ситуацій, особистісних життєвих питань. Змістового збагачення уявлень про світ потребують учні з простим (перехідним) когнітивним світосприйманням. Отже, завдання психолога в роботі з юнаками та дівчатами цієї групи полягає у впровадженні профілактичних, консультативних заходів щодо запобігання залежній поведінці, допомоги у формуванні цілісної особистісної ідентичності.

Висновки. Якісний індивідуальний аналіз отриманих даних свідчить про типові деформації образу світу: негативний емоційний фон світовідчуття, низький (перехідний) рівні когнітивної складності образу світу, фрагментарність його розвитку, змістову бідність. Слід наголосити, що ми виявили загальну тенденцію, яка потребує подальшого узагальнення кількісного матеріалу, виявлення рівня статистичної кореляції. Незалежні експерти підтвердили в учнів цього типу (в однаковій пропорції як хлопців, так і дівчат) поведінкові відхилення: особистісні дисгармонії за типом акцентуації характеру, наявність загостреної конфліктної поведінки, в окремих випадках шкідливі звички, брак вольових якостей, цілепокладання, розмити систему особистісних цінностей. Така асинхронія механізмів свідомості, як домінування негативного емоційного фону образу світу поряд із когнітивною простотою, впливає на викривлене уявлення старшокласників про себе, усталену негативну самооцінку, формує неадекватний образ «Я», спричиняє шкідливі звички.

Наукове значення проведених розвідок полягає в розумінні ефективної корекції поведінки молоді в більш широкому значенні і соціалізації. Цей підхід ми визначаємо так: хочете змінити поведінку особистості – змінійте її образ світу.

Список джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Наука, 1980. – 335 с.
2. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – Санкт-Петербург : Питер, 2005. – 520 с.
3. Бушай І. М. Психологічні особливості розвитку образу світу школярів : монографія / І. М. Бушай. – Чернігів : Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації, 2007. – 382 с.
4. Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии / Ф. Е. Василюк. – Москва : Смысл, МГППУ, 2003. – 240 с.

5. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – Москва : Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с., ил.
6. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–52.
7. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 512 с.
8. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер ; пер. с англ. – Санкт-Петербург : Речь, 2000. – 320 с.

References

1. Abulkhanova-Slavskaya, K. A. (1980). *Deiatel'nost' i psikhologiya lichnosti* [Activity and personality psychology]. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Burlachuk, L. F., & Morozov, S. M. (2005). *Slovar-spravochnik po psikhodiagnostike*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
3. Bushai, I. M. (2007). *Psikhologichni osoblyvosti rozvytku obrazu svitu shkolariv*. Chernihiv: Chernihivskiy derzhavnyi tsentr naukovo-tekhnichnoi i ekonomichnoi informatsii [in Ukrainian].
4. Vasiluk, F. E. (2003). *Metodologicheskii analiz v psikhologii*. Moscow: Smysl, MGPPU [in Russian].
5. Vygotsky, L. S. (2005). *Psikhologiya razvitiia cheloveka*. Moscow: Smysl; Eksmo [in Russian].
6. Prigozhin, I. (1991). *Filosofia nestabilnosti* [Philosophy of instability]. *Voprosy filosofii*, 6, 46–52 [in Russian].
7. Rubinstein, S. L. (2003). *Bytie i soznanie. Chelovek i mir* [Being and consciousness. Man and the world]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
8. Festinger, L. (2000). *A theory of cognitive dissonance*. Saint Petersburg: Rech [in Russian].

I. Bushai

DEFORMATIONS OF THE IMAGE OF THE WORLD OF YOUTH IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION

The article analyzes psychological peculiarities of the image of the world and personal manifestations of the character of students with different forms of behaviour disorders. The types of image of the world and the personal traits of the character are analyzed. The peculiarities of the worldview of schoolchildren with aggression, autoaggression, overpriced hobbies, and emotional disorders are revealed. The influence of the image of the world on defects of the self-image and behaviour disturbance is established. The influence of a negative emotional background of the image of the world on the formation of dependent forms of behaviour is determined. It has been proven that the psychological correction of students with adaptation problems should include programs to stimulate a positive experience of the world and to restore an internal equilibrium. The directions of further exploration of the problems of psychology of addictive behaviours are outlined.

During puberty, significant behavioral abnormalities may occur in children. With timely psychological and pedagogical intervention, destructive manifestations are situational or episodic. If parents and pedagogues do not resort to psychological correction, negative models of interaction between the teenager and the world become unlikely to overturn, and the troublesome behaviour becomes irreversible.

The results of the study of the image of the world and the personal traits of students with different behavioral abnormalities are presented in this article.

For example, it has been found that the adolescents' use of profanity in communication with peers is caused solely by mechanisms of imitation and identification of the image of the world inherent in their family or social environment. In other words, there is a negative stimulation of the development of the image of the world of the child, the outward manifestation of aggressive behaviour. This, in turn, testifies to emotional-volitional instability and accentuation of character. Thus, the teenager demonstrates his/her "adulthood".

The article analyzes the causes of different types of addictive behaviour of young people: tobacco, gaming, computer, and more.

Psychological correction in such cases should be aimed at establishing a dynamic equilibrium of the system "Image of the world – image of I". That is, the child's consciousness tries to adapt to the external conditions of being in a certain space, and this affects his/her behaviour. Under these conditions, responses may differ from generally accepted social norms.

Stimulating self-development of the person and helping the teenager to form a realistic, content-rich worldview will positively affect the development of personal reflection and rethinking of one's self-image.

Keywords: addiction, consciousness, unconsciousness, personality, behavior.

Матеріал надійшов 11.01.2021

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)